

*Мамич М. В.,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Шевченко-Бітенська О. В.,
викладач кафедри іноземних мов № 1
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ У ТЕКСТАХ АНЕКДОТІВ ПРО ПРАВНИКІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню одного з актуальних жанрів усної побутової комунікації – анекдоту. За лексико-семантичним наповненням діалогічних текстів анекдотів про правників визначено ключові соціокультурні стереотипи професійної і повсякденної діяльності юристів: назви осіб-професіоналів, пов'язаних із правовою сферою; комічні комунікативні ситуації, скорельовані фактами порушення закону; актуалізовані кліше-професіоналізми в побутовій мовній свідомості правників; концептами комунікації «правник – правник», «правник – позивач/відповідач». Проаналізовано вербальні та вербально-ситуативні засоби створення комічного.

Ключові слова: професіоналізм, ділове кліше, юридичний дискурс, анекдот, концептема.

Постановка проблеми. Дослідження текстів анекдотів – один із кроків до пізнання соціокультурного аксіологічного змісту характерних комунікативних ситуацій, які охоплює цей жанр усного неофіційного спілкування. Для аналізу обрано анекдоти про правників у зв'язку зі зростанням актуальності проблеми формування правової свідомості громадян України, з посиленням міжстильової взаємодії ділової, юридичної, медійної, побутової практик. Саме анекдот в іронічній формі узагальнює і висміює-засуджує негативні риси професіоналів (правників), вади в морально-етичних, майнових, родинних тощо взаєминах представників сучасної національної спільноти. Входячи в широке інформаційне поле, ці безавторські тексти відбивають особливості концептуалізації реляцій соціуму як такого та його правового соціального страту, рівень правової культури в Україні, її окремих регіонах у зіставленні зі світовими стандартами дотримання законності в побутовій і професійній сферах діяльності людини.

Отже, і теоретичним, і практичним завданням є встановлення лексико-семантичних, асоціативно-образних, аксіологічних, ментальних маркерів професійної діяльності юристів за текстами, які створюються не у фаховій сфері – у повсякденно-побутовій культурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники анекдоту як особливого, чітко окресленого жанрово-стильового різновиду усної комунікації не одностайні щодо його уналежнення чи до її політичного [1; 2], чи то до її побутового [3], історико-біографічного різновидів [4]. Утім одностайні в тому, що це специфічна форма соціальної взаємодії, соціального дискурсу [3], адже анекдоти різні за тематикою, і, відповідно, їхнє змістове наповнення вирізняє мовні мар-

кери тієї чи тієї функціонально-стильової сфери активності. Як фольклорний безавторський жанр анекдот має всі ознаки діалогічного усного розмовно-побутового стилю з його широкою тематично-інформаційною реалізацією. На відміну від інших жанрів усної творчості, він має узагальнити, компресувати суть комунікативної ситуації, соціально-рольові та морально-етичні статуси учасників спілкування, дати їм іронічну оцінку, стати текстом-символом, комунікемою з неоднорівним діапазоном функціонально-семантичних завдань (підтвердити, заперечити, констатувати, оцінити, розважити, знизити рівень офіційності, формальності стосунків, зав'язати і зв'язати спілкування тощо) – і інформаційних, і гедоністичних, і виховних. До зазначених можна ще додати функції: 1) соціальні (критикувальна, розважальна, інтегративна, комунікативна); 2) психологічні (гармонізувальна, компенсаторна, психотерапевтична) [5].

Анекдот – це засіб відкритої оцінки діяльності людини, її стосунків із владою, в родині, між особами протилежної статі, різних національностей, професій, звичок, морально-етичних пріоритетів тощо.

Ще один важливий аспект у дослідженні текстів анекдотів – лінгвокультурологічний, пов'язаний з вивченням відповідностей і відмінностей в етнокультурах [6], дослідженням анекдотів у межах національної унікальної культури – української [7], російської [8; 9], німецької [10], єврейської [11], французької, італійської, іспанської тощо, зокрема й у перекладах [12], у крос-культурних кореляціях, у гендерних практиках тощо. Мало поширений, але такий, що вже зарекомендував себе як продуктивний, є ракурс вивчення тексту анекдоту як профільованої мовної практики [13], як когнітивно-дискурсивної практики зі своєрідними прагматичними завданнями [3; 13].

Отже, анекдот як особливий жанр усної культури перебуває повсякчас у колі уваги лінгвістів різних напрямів – стилістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, лінгвопрагматики, перекладознавства.

Мета статті – встановити ключові соціокультурні стереотипи професійної діяльності юристів за текстами анекдотів про правників. Цей аспект дослідження пов'язаний із лінгвокультурологічним ракурсом прочитання анекдотів, адже він потребує уваги до особливостей професійної культури правників: мовної та ментальної. Через це є потреба встановлювати концептеми – вербалізатори певних понять – в узагальнених комунікативних ситуаціях, що їх репрезентує колективний мовний досвід у такому різновиді фольклорного тексту, як анекдот.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб визначити соціокультурні стереотипи професійної діяльності юристів за анекдотами про правників, варто, по-перше, виявити відповідні лексико-тематичні засоби, по-друге, систематизувати типові комунікативні діалогічні інтеракції, які стають предметом і засобом іронічної оцінки діяльності правозахисників, по-третє, визначити, виділити ключові концептеми, які пов'язані з конкретними соціальними процесами, діями; по-четверте, визначити стереотипні мовно-культурні маркери соціальних портретів правників у побуті.

Отже, опрацьовані тексти анекдотів містять такі назви осіб-професіоналів, пов'язаних із правовою сферою: *юрист, адвокат, нотаріус, суддя, прокурор*. Насамперед варто відзначити короткі тексти, в основу яких покладено дефініювання, тобто означення суті поняття через зв'язок з іншим як засобом глумачення. Ототожнення в анекдоті спрямоване на іронічний ефект і на саркастичну оцінку діяльності представників закону.

В анекдотах, де ключовим є слово *юрист*, спостерігаємо такі асоціативно-семантичні нюанси. Юрист кваліфікується як усемогутній рятівник, який у народній свідомості ототожнюється з Богом: *У чому різниця між юристом і Богом? Бог ніколи не думає, що він юрист*. Номінації *юрист* приписуються семи номінації *лікар*, але не в позитивному, а в негативному значенні, коли лікар не позбавляє болю, а посилює больові відчуття. Основою концептуального ототожнення «юрист = лікар» є сема «біль»: *Бути юристом – все рівно, що бути лікарем. Потрібно тиснути, поки не заболить, і тоді ти зрозумієш, на що дивишся*. Юрист асоціюється з дуже заклопотаною людиною: *Проблеми з особистим життям? Влаштуйтеся юристом! Нема особистого життя – нема проблем!* Крім того, одним із соціокультурних стереотипів діяльності юриста є його агресивність, наполегливість, що узагальнює метафора «акула»: *Чому акули не їдять юристів? – Корпоративна етика!*

Переважає ж більшість проаналізованих текстів засвідчує, що основним асоціатом правника є *нечесність* (*Мабуть, у декотрих країнах правильнішим зверненням до судді буде не «ваша честь», а «ваша нечесність»; – Що спільного між чесними юристами і НЛО? – Ви постійно чуєте про них, але ніяк не можете з ними зустрітися; Двом юристам доручили провести переговори. Один юрист каже іншому: – Давайте будемо чесні один з одним! – Добре, Ви перший, – відповів інший. На цьому розмова була закінчена; Адвокат – підсудному: Ви розкажіть мені всю правду, а брехати за вас на суді буду я*) та *грошолобство*, схильність до наживи, підкупу судді з метою отримання власної вигоди: *Адвокати бувають настільки дорогими, що легше купити суддю; Є два типи адвокатів: ті, хто знають закон, і ті, хто знають суддю; Годі дозволяти адвокатам наживатися на наших проблемах! Час переходити до прямого підкупу суддів!; – Хто такий адвокат? – Людина, яка поміж чесних людей померла б з голоду; Суд визнав, що доводи в портфелі відповідача набагато переконливіші аргументів у конверті позивача; Нотаріус – це фахівець, який за шутку баксів скаже тобі, що ти – це саме ти і є*. Кореляція «безкоштовний адвокат» піддається іронічній оцінці, позначає небажану модель безгрошових взаємин правника із клієнтом, бо останній приречений на програти: *Безкоштовний адвокат допоміг клієнту донести речі до тюрми; – Лікарю, щось мені в боці коле. – А хто ви за професією? – Адвокат. – Тоді це все через безкоштовні консультації. – Як так? – Вони завжди потім боком вилазять*.

Узагальнення цих негативних морально-етичних рис у діяльності правників в Україні ґрунтується на обігранні полісемії як найбільш поширеному прийомі словесного гумору: *Українське незалежне правосуддя – найбільш незалежне правосуддя у світі. Від закону воно взагалі не залежить*. Такому негативно забарвленому контексту протиставлений інший, у центрі якого концепція американської правової системи: *Правосуддя в Америці: виявили, довели, посадили, дали термін. В Україні інша схема: посадили, довели, дали термін, виявили, що не того посадили, додали термін*. Незбіжність систем увиразнюють ланцюжки назв дій, які не є тотожними.

Другий складник текстів анекдотів про правників, що дозволяє виділити іншу групу соціальних стереотипів – це сама комічна комунікативна ситуація, в якій переказується чи то фрагмент судового процесу (лексико-семантичні ознаки – номінації суб'єктів правочину: *суд, суддя, обвинувачений, потерпілий, підсудний, захисник, злодій*), чи то дається правова оцінка фактам порушення закону з боку адвоката. За нашими спостереженнями, відповідні анекдотичні діалоги містять офіційно-ділові кліше в ролі метаоператорів на зразок *слухається справа про...; розглядається кримінальна справа про...; Н, розкажіть суду про...; адвокат радить клієнтові і подібні*, які вводять чи конкретизують ту чи іншу концептему. Основними серед них є:

«згвалтування» (*Слухається справа про згвалтування. У залі суду з'являється позивачка в ультракороткій спідниці. Суддя запитує в неї: – Ви пропонуєте почати просто з огляду місця злочину?; Суддя: – Розглядається кримінальна справа номер 153 по статті... Та ні, ця якась нецікава... Нумо ось цю, про згвалтування*);

«крадіжка» (*– Вам слід не забувати, – звертається захисник до присяжних, – що це була проста крадіжка... Його перериває підсудний: – Проста?! Спробуйте-но хоч раз самі щось поцупити, а потім кажть...; – Ви три рази однієї ночі вломилися до магазину. Що ви вкрали? – Тільки одну сукню для моєї жінки, пане суддя, але я мусив її два рази відносити; У суді розглядається справа про викрадення автомобіля: – Обвинувачений, скажіть суду, навіщо вам здався той автомобіль? – Розумієте, я боявся спізнитися на роботу. – Але чому ви не поїхали автобусом? – Бо на автобус я не маю водійських прав категорії “С”; – Підсудний, розкажіть суду ваш план пограбування банку. – Не можу, в залі багато конкурентів; – Отже, підсудний, вас уже в п'ятдесятій раз ловлять на крадіжці, – каже суддя спійманому злодію. – Що ж мені з вами робити? – А чи не влаштувати нам із цього приводу ювілейчик?);*

«розлучення» (*Адвокат радить своєму клієнтові: – У даному разі для вас найкращим виходом буде повернутися до дружини. – Розумію. Але пане адвокате, може, пошукаємо гірший вихід?..; Слухається справа про розлучення за позовом жінки. Суддя: – Позивачко, чи не могли б ви пояснити, чому йдете на такий крок? – Причина в тому, що він дурний, мов пень! – А хіба ви цього не знали, коли одружилися? – Не знала. – Бреше! – вигукує чоловік. – Прекрасно знала!);*

«бійка» (*– Обвинувачений, навіщо Ви побили тещу палкою з верби? – Ваша честь, «не я б'ю, верба б'є». – Повністю виправданий*).

Концептема «образа» реалізується в діалогічних анекдотах, де корелюють вербалізатори «правда – неправда», «дурень –

розумний», пор.: – Підсудний, вас звинувачують у тому, що ви назвали громадянина Петренка дурнем. Це правда? – Це щира правда, але я цього не казав; На суді адвокат звертається до прокурора: – Невже ви не бачите, що підсудний – дебіл? – Це не привід його виправдати: дебіли точно такі ж люди, як ми з вами.

Крім зазначених, тексти анекдотів узагальнюють соціокультурні оцінки «чесність», «добročесність», репрезентуючи їх у типових діалогічних іронічних інтеракціях, що складають основу чи то ситуативного гумору, чи то словесної комічної гри, як-от: *Спіч адвоката в залі суду: – Шановний суд, ми були свідками того, як підсудний чесно зізнався у вчиненні всіх десяти крадіжок. Погодьтеся, в наші дні чесність зустрічається не так часто. Тому, я думаю, всі зі мною погодяться, така чесна людина не могла здійснити крадіжку; На допиті: – Розкажіть, де ви купили такий якісний диплом про вищу освіту? – Знайшов на дорозі! – Ви стверджуєте, що знайшли на дорозі диплом на своє ім'я?? – Цілком вірно! – І як ви поясните такий збіг? – Це не збіг. Просто паспорт на це ім'я я купив пізніше.*

У текстах анекдотів про правників іронічної оцінці піддано явище стереотипізації побутового спілкування, його насичення канцеляризмами, штампами. У мовну звичку входять відповідні професійні кліше, які не дозволяють правникові адекватно сприймати побутову ситуацію. Отже, повсякденно-практична мовна свідомість правника (а почасти і його рідних) відрізняється від розмовної мови пересічного мовця іншого різновиду діяльності. Комізм ситуації створюють недоречні в позапрофесійній практиці вирази, які контрастують із загальним контекстом: *Мама-юрист уперше читає донечці казку про Попелюшку. Дівчинка, яку вразило перетворення гарбуза на золоту карету, запитує: – Мамо, а перетворення гарбуза на карету класифікується як дохід чи як збільшення вартості майна?; Один юрист створював поштову скриньку на gmail. Дійшовши до пункту «доведіть, що ви не робот» він заявив, що у нас в країні діє презумпція невинуватості, і це гугл повинен доводити, що він – робот, а не навпаки. Вимкнув ноут і пішов; В університеті на юридичному факультеті професор запитує студента: – Якщо ви хочете погостувати когось апельсином, як ви це зробите? – Я скажу «Будь ласка, пригощайтеся!»; – відповів студент. – Ні! – закричав професор. – Думайте як юрист! – Добре, – відповів студент. – Я скажу: «Я передаю вам усі належні мені права, вимоги, переваги й інші інтереси на власність, іменовану апельсин, спільно з усією його шкіркою, м'якоттю, соком і насіннячками, із правом вичавлювати, розрізати, заморозжувати й інакше вживати, використовуючи для цього будь-якого роду пристосування, що як існують у цей час, так і винайдені пізніше, або без використання згаданих пристосувань, а також передавати раніше іменовану власність третім особам зі шкіркою, м'якоттю, соком і насіннячками або без них...»; Одного разу хороший друг запросив мене на весілля в якості свідка. Коли до мене дійшла черга вітати молодих, я хвилюючись, почав свій виступ із фрази «Шановний суд...».*

Висновки. Проаналізовані типові тексти анекдотів про правників засвідчили, що сучасна спільнота не має цілковитої довіри до влади і до правників, що стоять на охороні законності та правопорядку. Це виявляють соціокультурні стереотипи діалогічних комічних міні-текстів – анекдотів: грошолобство, крутість, владолобство, нечесність, підступність. Разом із тим узагальнені комічні ситуації судових процесів відбивають

схильність членів спільноти до взаємних образ, до морально-етичної нестійкості, нехтування чесністю, порядністю тощо. Іронічна емоційна оцінка побутової мовної поведінки юристів свідчить про те, що в колективній мовній свідомості цей соціальний страт вирізняється не лише за професійно-діяльнісними, морально-етичними, але й вербальними ознаками.

Отже, соціокультурний підхід до текстів анекдотів дозволяє зробити мовно-часовий психологічний зріз і репрезентувати аксіологію правової культури в загальнонаціональній мовній свідомості.

Перспективи заявленої проблеми дослідження пов'язані з розширенням тематичних груп анекдотів, які узагальнюють професійні та психологічні стереотипи в різних соціальних страхах українського суспільства, а також із розвитком соціолінгвістичних акцентів у дослідженнях із лінгвостилістики.

Література:

1. Демченко В.М. Політичний анекдот як атрибут громадянського суспільства. *Теорія та практика державного управління та самоврядування*. 2017. № 2. URL: http://el-zbim-du.at.ua/2017_2/4.pdf (дата звернення: 18.04.2019).
2. Кондратенко Н. Неформальні засоби політичної комунікації: дискурс політичного анекдоту. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1957> (дата звернення: 19.04.2019).
3. Вапіров С.Ю. Анекдот як об'єкт філологічного вивчення. *Нова філологія*. 2010. № 39. С. 38–42.
4. Курганов Е. Анекдот как жанр. Санкт-Петербург : Академический проект, 1997. 123 с.
5. Воробьева М.В. Анекдот как феномен повседневной культуры советского общества (на материале анекдотов 1960 – 1980-х гг.) : автореф. дис. ... канд. культуролог. наук. Екатеринбург, 2008. 24 с.
6. Кімакович І.І. Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури : автореф. дис. ... к. філол. н. Київ, 1996. 23 с.
7. Макарук Л.Л., Пундик І.В. Британці «очима» українців: лінгвокультурний аспект (на матеріалі англійських анекдотів). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2016. Вип. 62. С. 209–211.
8. Дружинин В.Н., Савченко І.А. Анекдот как зеркало русской семьи. *Психологическое обозрение*. 1996. Вып. 1 (2). С. 18–21.
9. Химик В.В. Анекдот как уникальное явление русской речевой культуры. *Анекдот как феномен культуры* : материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. С. 17–31.
10. Бассай С.М. Мовна презентація етнокультурних стереотипів у німецькомовному побутовому анекдоті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2016. 20 с.
11. Карпенко М.Ю. Семантичні особливості англійських анекдотів про представників єврейського народу. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/18805/1/statia5.pdf>
12. Содель О.С. Ціннісна картина світу англійських країн, утілена в анекдотах, і специфіка її передачі під час перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 34. Т. 2. С. 80–83.
13. Кузнецова Л.Р. Концептуальний аналіз мовленнєвих дискурсів журналістів в англійських анекдотах. *Мовні та концептуальні картини світу* : зб. наук. пр. ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка ; відп. ред. О.І. Черданченко. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2007. С. 53–60.
14. Петренко М.С. Современный анекдот в текстовом, жанровом и дискурсивном аспектах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Таганрог, 2004. 216 с.
15. Шмелева Е.Я., Шмелев А.Д. Русский анекдот. Текст и речевой жанр. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 250 с.

Мамич М. В., Шевченко-Битенская Е. В. Социокультурные стереотипы профессиональной деятельности юристов в текстах анекдотов о правоведах

Аннотация. Статья посвящена исследованию одного из актуальных жанров устной бытовой коммуникации – анекдота. В соответствии с лексико-семантическим наполнением текстов анекдотов о юристах определены ключевые социокультурные стереотипы их профессиональной и повседневной деятельности: названия лиц по роду профессиональной деятельности в правовой сфере; комические коммуникативные ситуации, связанные с фактом нарушения закона; актуализация профессионализмов в бытовом речевом сознании юристов; концептемы коммуникации «юрист – правоведа», «юрист – истец/ответчик». Проанализированы вербальные и вербально-ситуативные средства создания комического.

Ключевые слова: профессионализм, деловое клише, юридический дискурс, анекдот, концептема.

Mamich M., Shevchenko-Bitenska O., Socio-cultural stereotypes of professional activity of lawyers in the texts of anecdotes about legal scholars

Summary. The article is devoted to the research of one of the most important genres of oral communication – anecdote. According to the lexical-semantic content of dialogical texts of anecdotes about the lawyers, key socio-cultural stereotypes of professional and everyday activity of lawyers are defined: the titles of persons-professionals related to the legal sphere; comic communicative situations correlated with the facts of violation of the law; updated cliché-professionalisms in the everyday language consciousness of lawyers; the concept of communication “lawyer – lawyer”, “lawyer – plaintiff /defendant”. The verbal and verbal-situational means of creating a comic are analyzed.

Key words: professionalism, business cliché, legal discourse, anecdote, concept.